

MEGEMLEKÉZÉS

INGARDEN – FÉL ÉVSZÁZAD TÁVLATÁBÓL¹

Jerzy Snopek

Roman Witold Ingarden (1893–1970)

Ötven éve halt meg a kiváló lengyel filozófus, Roman Ingarden. Tudósként nemzetközi rangot és elismerést szerzett magának, ami a lengyel filozófia világában eléggé kivételes helyet biztosít számára.

Lengyel kultúránkban ugyan találkozhatunk nagyszerű elmékkal, de európai méretű jelenséggel csak ritkán. Kétségkívül ezek közé lehet so-

¹ Bővített másodközlés. Lengyelből fordította: Szenyán Erzsébet. Rövidebb formában megjelent: *Magyar Hírlap*, 2020. december 30. <https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20201230-ingarden-fel-evszazad-tavlatabol> (letöltés dátuma: 2021. 02. 08.).

rolni a reneszánsz idejéből Jan Ostrogát; Andrzej Frycz Modrzewskit, a Machiavellihez vagy Bodinhoz mérhető társadalomtudóst; vagy pedig Sebastian Petrycyt, a kor legkiválóbb Arisztotelész-kutatóját és kommentátorát. Mint látjuk, ezek a tudósok az emberi gondolkodásnak csak egy-egy területét képviselték, és nem emelkedtek ki az európai filozófia fejlődésének útján. Mikołaj Kopernik (Kopernikusz) viszont meghatározó módon hatott a megismerés teóriájára csakúgy, mint az ontológiára – hiszen éppen az egyik legkiválóbb és legbefolyásosabb filozófus, Immanuel Kant nevezte teljesítményét „kopernikuszi fordulatnak” – ő sem volt azonban *sensu stricto* filozófus.

Ugyancsak korlátozott jelentősége volt – a „lengyel testvéreknek” is nevezett – ariánusok társadalmi elképzelésének, jóllehet hatást gyakoroltak J. Locke-ra és a felvilágosodás filozófiájára. Ugyanezt mondhatjuk a lengyel felvilágosodás olyan kiváló, de csak helyi szinten kiemelkedő gondolkodóiról, mint Hugon Kollotaj, Stanisław Staszic vagy akár a Śniadecski fivérek.

A lwówi iskola: a tudomány műhelye

Csak a 20. század elején, a függetlenné válás küszöbén alakult meg a lwówi (lembergi) egyetemen a filozófusok és matematikusok olyan köre, amelynek tagjai közül néhányan, különösen Franciszek Leśniewski és Alfred Tarski, világra szóló elismerést és hírnevet szereztek ugyanúgy, mint a zseniális matematikusok – Stefan Banach és Hugo Steinhaus. A matematika és a logika volt ugyanis a specialitása a lwówi filozófiai iskolának, amely szorosan együttműködött a Rudolf Carnap vezette Bécsi Kör logikusaival.

Még Kazimierz Twardowski, az iskola létrehozója sem tudta bevérekedni magát az európai filozófia fő sodrába. Ugyanígy a tanítványai: Tadeusz Kotarbiński, a realizztikus irányzat megalkotója, Stanisław Ossowski társadalomfilozófus és szociológus, Kazimierz Ajdukiewicz logikus és sokan mások kevésbé voltak attraktívak, vagy túl szűk területre szakosodtak, vagy kevésbé tűntek eredetinek a világ számára, ráadásul nem voltak megfelelően működő, intellektuális kapcsolataik a nemzetközi filozófus mainstreammel.

A zenétől a fenomenológiáig

Kijelenthetjük, hogy ebből a lokális körből – kivéve a már említett matematikusokat és néhány logikust – egyedül Roman Ingarden (1893–1970) tudott kiemelkedni. Ingarden Krakóban született jómódú polgá-

ri családban. Már iskolai évei alatt kitűnt mint szokatlanul és sokoldalúan tehetséges ifjú, aki emellett nagy ambíciókkal és óriási megismerési szenvedéllyel volt megáldva. A líceumban osztályelső reál és humán tárgyakból egyaránt, bár ekkortájt ez utóbbiakhoz vonzódott inkább. A zene volt rá a legnagyobb hatással, 1909-ben hegedű szakon végzett a Lwówi Lengyel Zenei Társaság Konzervatóriumában, és a zene mellett a költészet. Költő akart lenni. Verseket írt, és Rilket fordított.

Végül aztán úgy döntött, hogy filozófiát és matematikát fog az egyetemen tanulni. Annak ellenére, hogy – amiről már szó esett – ezek a szakok voltak a meghatározóak akkoriban a Lwówi Egyetemen, nem elégítették ki a fiatal Ingardent. Úgy döntött, hogy külföldön folytatja tanulmányait. Kazimierz Twardowski professzor – jóllehet csalódottságot érezhetett volna a kiemelkedően tehetséges ifjú döntése kapcsán – méltósággal fogadta azt, és az ifjút rábeszélte, hogy Göttingent válassza. Ingarden 1913-ben ott kezdte el filozófiai és matematikai tanulmányait. Húszéves volt ekkor, és először találkozott a fenomenológiával.

A fenomenológia

A *fenomenológia* a filozófia fejlődésének jelentős irányzata, amely a 20. század kezdetétől formálódott, összefüggésben – és alapvetően szemben állva – az amerikai pragmatizmussal, a francia bergsonizmussal, valamint a marxizmus, a pozitívizmus különféle válfajaival, végül pedig a pszichologizmussal mint olyan irányzattal, amely módszertani alapja számos *stricte* filozófiai iskolának.

A fenomenológia – legfőbb alkotója által fölépített – lényegét az ontológia és az ismeretelmélet alkotta. *Husserl abból indult ki, hogy a filozófiának biztos, megingathatatlan tudományos alapokra kell támaszkodnia.* Úgy vélte, hogy ezeket létre kell hozni, mivel egyetlen addigi tudomány sem nyújtott ilyeneket. Pont a fenomenológiának kellett volna ezt megtennie. Alapvető ideája és intenciója évszázadokon át Descartes-hoz kapcsolódott, aki az egész tudományt tartós, nyilvánvaló, apriorisztikus alapokkal akarta alátámasztani. Ezt kellett volna szolgálnia továbbá a fenomenológiai analízisnek, amelynek tárgya nem maga a jelenség, hanem annak lényege. *Az ilyen analízis – amely redukál mindent, ami a nyilvánvaló igazsághoz vezető úton kétséges – végeredményben az idealizmushoz vezetett.* Mellékesen szólva, ezen a ponton váltak el Husserl és Ingarden útjai, mert utóbbi kitarított a realizmus mellett.

Ingarden az új irányzattal Adolf Reinach látványos előadásain ismerkedett meg, de a második félévben már a fenomenológia tényleges megalkotójának, az irányzat „pápájának”, annak az Edmund Husserlnek a szemináriumait látogatta, akit jelenleg is a 20. század egyik legkiválóbb

filozófusának tartanak. Ezt a rangos elismerést a *Logische Untersuchungen* (Logikai vizsgálódások, 1901) szerzőjének legendás hírű intelligenciája támasztja alá, valamint az a kivételes megismerési szenvedély, amelyhez elpusztíthatatlan alkotói energia és minden probléma mélyreható, szisztematikus analízisének képessége társul. Egy filozófus rangjának szempontjából ugyanilyen jelentősége van koncepciója hatásának, iskolateremtő képességének, amelynek révén hozzájárul a modern filozófia további fejlődéséhez. Hiszen a fenomenológia légkörében alakult Martin Heidegger gondolkodása, aki aztán az oly divatos egzisztencializmust támogatta.

Ingarden esetében szintén Husserl hatása volt a legmeghatározóbb. A göttingeni bölcs irányítása alatt írta és védte meg a lwówi fiatal jövevény a doktori értekezését, amelynek témája Bergson filozófiájának egyik aspektusa.

Ingarden életének fenti eseményei: intellektuális érése, egyetemi tanulmányai, amelyek végén, 1918-ban megvédte doktori értekezését – mind az első világháború alatt történtek. A borzalmas háború alatt, amelyben összedőlt a régi világ, felbomlott a Habsburg Monarchia, függetlenné vált Lengyelország. Nehéz ellenállni annak a benyomásnak, hogy ezek a nagy történelmi események mintegy kívül esnek Ingarden életrajzán. 1916-ig Göttingenben tanult (néhány hónapos szünettel, amikor Bécsben folytatta tanulmányait), aztán a korszak végéig Freiburgban lakott. Itt ismerte meg Edith Steint, akkoriban Husserl kiemelkedően tehetséges tanítványát, aki később – elbűvölő élet után – a katolikus egyház szentje, a huszadik századi kereszténység egyik legemblematisabb alakja lett. Ismeretségük egyfajta intellektuális barátsággá fejlődött, amelyet levelezésük bizonyít (csak Edith Stein levelei maradtak fenn).

Ingarden már akkor, nem szakítva a fenomenológiai módszer fő tételeivel, megőrizve tiszteletét Husserl zsenialitása iránt, kezdett tőle eltávolodni. *A fenomenológia Husserl által kidolgozott transzcendentális változatát, mint már említettem, a realista verzióval igyekezett szembeállítani.*

A realiztikus fenomenológia születése

Több évi németországi, valamint bécsi és freiburgi tartózkodás után a német nyelvterületről – németül írta filozófiai műveit is – visszatért Lengyelországba, amely 123 évnyi elnyomatás után éppen visszanyerte függetlenségét. Itt addigi fényes tudományos karrierje néhány évre lefékeződött. Házitanítóként kereste kenyerét Tarnowski gróféknál, majd lublini, varsói és toruńi iskolákban dolgozott. Éppen Toruńban írta meg óriási erőfeszítéssel habilitációs tanulmányát. A mű lengyel nyelven született (Ingarden kizárólag anyanyelvén szándékozott írni, így tiltakozva Németország fegyveres büntettei ellen), de végül ő maga fordította németre, és

adta ki Németországban (*Essentiale Fragen* címmel), mivel hazájában erre nem volt lehetősége.

Majd úgy döntött, hogy Lwówba, kora ifjúsága helyszínére költözik. A Lwóvi Egyetemen foglalkozásokat tartott a hallgatóknak, de változatlanul gimnáziumban is kellett dolgoznia, mivel nem kapott egyetemi katedrát. Annak ellenére, hogy az európai filozófia korifeusai ekkor már az egyik legkiválóbb lengyel filozófusnak tartották. Annak ellenére, hogy maga Husserl is támogatta. A fenomenológia megalkotója próbált közbenjárni ez ügyben, amikor újra közelebbi kapcsolatba került Ingardenel, aki 1927–28-ban Párizsban és Freiburgban tartózkodott, és ott – nem mellékesen – személyesen is megismerte Heideggert, és szorosabbá tette Edith Steinhez fűződő barátságát. Azon a művön dolgozott ekkoriban, amellyel nemzetközi hírnevet szerzett, és később, nem várt módon, ez lett élete fő műve, *opus vitae*-ja. 1931-ben jelent meg *Das literarische Kunstwerk*² (Az irodalmi műalkotás) címmel, és ez az irodalmi mű eredeti, teljes ontológiája volt a realiztikus fenomenológia szellemében, vagyis szembehelyezkedve Husserl transzcendens koncepciójával.

A legtömöbben, az elkerülhetetlen egyszerűsítésekkel azt lehet mondani, hogy az irodalmi alkotás Ingarden által kidolgozott fenomenológiai koncepciója az irodalmi művet négy rétegből álló alkotásként fogta fel:

- 1 nyelvi hangképződmények (a magasabb rendűek is),
- 2 jelentésegységek (szavak és mondatok),
- 3 sematizált látványok, amelyeknek révén megjelennek az ábrázolt tárgyiasságok,
- 4 bemutatott világ.

Az irodalmi alkotás lényegéhez tartozik annak temporalitása, vagyis az olvasás által megjelenő időbeli következmény.

A Lwóvi Egyetem Bölcsész Karának Tanácsa ezek után – már csak komolysága és renoméja védelmében is – nem utasíthatta vissza Ingarden katedra iránti igényét, amelyet már rögtön 1931-ben teljesítettek, de csak két évvel később erősítettek meg. Közben a lengyel fenomenológus hírneve gyorsan növekedett, és egyre szélesebb köröket ért el. Otthagyhatta már a gimnáziumot, hogy kizárólag a tudományos munkának és az egyetemi oktatásnak szentelje idejét. Nemzetközi filozófiai kongresszusokon, konferenciákon és szemináriumokon már kiemelkedő tekintéllyként vett részt.

Tudományos karrierjének egyre gyorsabb kibontakozása közben drámai fordulat következett be: kitért a II. világháború. Ekkor újra Lwów-

² Németül: *Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft*. Halle, Max Niemeyer, 1931; lengyelül: *O poznawaniu dzieła literackiego*. Lwów, Ossolineum, 1937; magyarul: *Az irodalmi műalkotás*. Fordította: Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest. 1977.

ban telepedett le, ahol néhány hónapig a német tanszéken dolgozott, majd matematikát tanított egy műszaki szakiskolában. Néhány évig a lengyelországi *titkos oktatásban* is részt vett, ami *bátor és a hazafias tett* volt, és halállal fenyegetett a megszállók részéről. A lwóvi és krakkói egyetem professzorainak egy csoportja a megszállás áldozatául esett. Ingarden megmenekült, és 1945-ben a már szabad Krakóba telepedett át.

Vita a világ létezéséről

Fontos megemlíteni, hogy a rendkívül nehéz háborús körülmények között Ingarden talált időt és energiát arra, hogy kitartóan dolgozzon *Spór o istnienie świata* (Vita a világ létezéséről) című nagy művén (Krakkó, 1947, ill. 1948). Nem sikerült végleg befejeznie, de a mű nem teljes formájában is a realista fenomenológia alapműve, amely a mai napig megőrizte inspiráló erejét, és a filozófusok világszerte folyamatosan foglalkoznak vele.

A háború utáni első években, amikor Lengyelország még nem szenvedett a dogmatizmus és a sztálini terror harapófogójában, Ingarden folytatta tudományos tevékenységét, ezúttal – némi gondolkodás után – a Jagelló Egyetemen. Intenzíven dolgozott, külföldi filozófiai konferenciákon, kongresszusokon vett részt. 1949-ben a Lengyel Tudományos Akadémia rendes tagja lett. Kiadta a *Spór o istnienie świata* első két kötetét, amelyben a realista fenomenológia teljes ontológiai és ismeretelméleti koncepcióját óhajtotta megírni. Láthatjuk, hogy következetesen kitartott Husserl idealista koncepciójával ellentétes teóriája mellett.

Politika és tudomány

1950-ben a politikai helyzet változása következményeként kényszer-szabadságra küldték, egyúttal megtiltották, hogy fenomenológiai jellegű munkákat írjon, azzal a váddal, hogy azok idealista nézeteket terjesztenek.

Korábbi tevékenységéhez a nevezetes 56-os évben tér vissza, bár a kényszerszabadságolás alatt lefordította Kant *A tiszta ész kritikája* című művét (a szerzővel néhány alapvető kérdésben filozófusként nem értett egyet), és az írást sem hagyta abba a jobb jövő reményében. Ilyen jobb jövőnek kell elismerni az 1956 utáni olvadás éveit. A kedvező politikai és kulturális légkörnek ez az időszaka, amikor világhírű filozófusként beutazta előadásaival és felolvasásaival az egész nyugati világot, beleértve az Amerikai Egyesült Államokat is, alapvetően 1963-ig tartott, amikor nyugdíjba vonult.

Ezután maradt még hét „bő esztendeje”, amikor megőrizte régi alkotói aktivitását és invencióját. Ebben az időszakban főként két monumentá-

lis alkotásán dolgozott: az esztétika fenomenológiai teóriáján (három kötetben jelent meg) és a már említett *Vita a világ létezéséről* című művén. Nem volt beteg, de 1970 júniusában egy gyalogos hegyi túrája másnapján a szíve felmondta a szolgálatot.

Ingarden–Lukács-párhuzam

Ingarden olyan században élt, amely elképzelhetetlen haladást hozott az élet különféle területein, millióknak személyes boldogságot is, de a világ ezen részének (Közép-Európa) történelmébe világháborúkban és helyi konfliktusokban, tömegmészárlásokban és a totális terror fenyegetésében bővelkedő korszakként írta be magát. Ennek ellenére a sors megkímélte Ingardent kivételes drámáktól és szenvedésektől, bár juttatott neki – mint annyi kortársának – nehézségeket és gondokat. Írástudóként, értelmiségiként tisztességesen, szorgalmasan, sőt önfeláldozóan élte napjait, de arra törekedett, hogy ne kötelezze el magát politikailag, és nem kereste a hősiességet mint egzisztenciája személyes igazolását és célját.

E tekintetben érdekes, bár lehet, hogy meglepő az Ingarden–Lukács-párhuzam. Szinte egyidősek voltak, néhány év különbséggel születtek tehetős polgári családokban. A Habsburg Monarchia világában növekedtek, korán megmutatták kiváló intellektuális tehetségüket. Mindketten a filozófiát választották életútjukként, német egyetemi közegben képezték magukat, és leginkább németül írtak, ami megkönnyítette nemzetközi karrierjük elindulását. Filozófusokként az is összekapcsolta őket, hogy bátran szakítottak az irányzatok kanonikus válfajaival, hogy kiegészítették azokat esztétikai teóriákkal, hogy alkotó módon foglalkoztak – jóllehet teljesen eltérő módon – az irodalommal. Mindketten aktívak voltak utolsó pillanatukig, mindvégig dolgoztak (legalábbis szándékuk szerint) életművükön. Mindketten írtak nagyszabású ontológiai művet: Ingarden a *Vita a világ létezéséről*, Lukács *A társadalmi lét ontológiáját*.

Ami alapvetően megkülönböztette őket, az az élethez való viszonyulásukból ered. Ingarden *modus vivendi*je már szóba került. Lukács életútja viszont nemcsak „Marxhoz vezető út” volt, ahogyan ő maga fogalmazott ifjúságára utalva, de – ugyanannak a Marxnak híres tézise szerint – a világ megváltoztatásához vezető út is. Aktívan vett részt mindenféle háborúkban és forradalmakban, valamint a hatalomért folyó harcokban és a kommunista párt intrikáiban, gyakran a rossz oldalon.